Aardewerken 'asbakken' van de Zernikelaan

Klaas Helfrich

Inleiding

De archeologische onderzoeken aan de Zernikelaan hebben veel vondsten opgeleverd. Tussen het veelal lokaal vervaardigde aardewerk zat een groot aantal forse ronde bakken van roodbakkend aardewerk (afb. 1). Ze zijn zowel gevonden op het zuidelijke deel van het kastelencomplex als op het noordelijke 'schansterrein'[1]. Het zuidelijke deel omvat twee steenhuizen en een groot deel van een kleiweg met bermsloten terwijl in het noordelijke 'schansterrein', anders dan de naam doet vermoeden, het derde kasteelterrein verborgen zat. De verschillende fragmenten zijn te herleiden tot tenminste 26 exemplaren, waarbij van zes bakken een compleet profiel is te schetsen. Ze dateren alle uit de 13e tot 14e eeuw. De best bewaarde exemplaren zijn voor ongeveer de helft aanwezig. Sommige bakken zijn aan de binnenzijde beroet, maar velen ook niet zodat een eenduidige functie niet voorhanden is. Dit gegeven, en het grote aantal exemplaren dat bij deze opgravingen is gevonden, intrigeert. Bovendien is ook een aantal dekselfragmenten van roodbakkend aardewerk van een fors formaat gevonden, dat mogelijk tot deze bakken behoorde. In dit artikel zal ik enige bijzonderheden over deze bakken en hun deksels vertellen en een poging doen om hun functie te achterhalen.

Vormkenmerken

De bakken hebben een ronde vorm, een vlakke bodem en een dikke, tamelijk rechtopstaande, wand met een eenvoudig randprofiel, zowel halfrond als afgeplat. Zij hebben een diameter die uiteenloopt van 24 tot 43 cm; buiten beschouwing laat ik de ronde bakjes met een kleinere diameter én de bakjes met een vierkante vorm[2]. De hoogte van de bakken varieert van 12 tot 22 cm. De bodem heeft een aanzienlijke dikte, vaak van 4 à 5 cm. Mede hierdoor is het gewicht van de bakken fors. Ze zijn vervaardigd van ijzerhoudende klei, gemagerd met organisch materiaal en schelpen. Een rijke variatie van kleuren is het gevolg: van oranje tot rood en rozerood. Het baksel gelijkt op dat van de oudste kloostermoppen en is matig hard. Het uiterlijk is vrij lomp met een slordige afwerking; de wanden zijn wel enigszins afgestreken, maar niet echt gepolijst en ongeglazuurd. In drie gevallen is de wand en/of rand versierd met stempelindrukken, waarbij op elke bak telkens twee verschillende stempelmotieven zijn gebruikt. Slechts enkele bakken zijn voorzien van handgrepen. Tweemaal zijn op de rand, of daar net onder, massieve puntvormige verdikkingen (nokken) aanwezig (afb. 2). Bij vier exemplaren is zichtbaar dat uit de wand een stuk klei is weggesneden, zodat de daarboven liggende rand als handgreep kan dienen (afb. 3).

1. Zie Kortekaas 2003, 20-31; Kortekaas 2001, 14-19.

Afb. 1. **Drie bakken van de Zernikelaan, 13e-14e eeuw.**
Links: vondstnr. 965; midden: vondstnr. 999; rechts: vondstnr. 550. Foto: Jaap Buist.

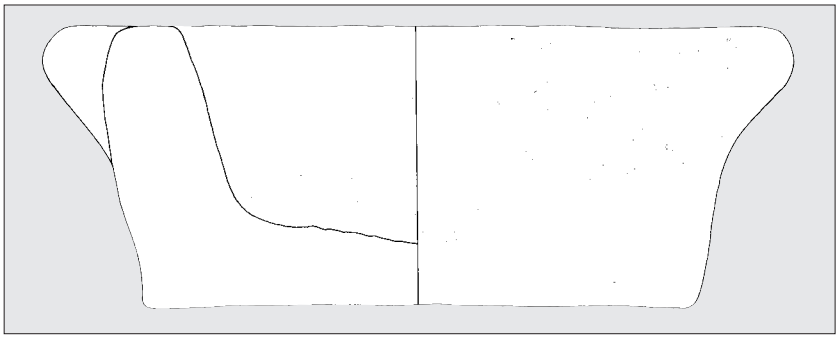

Afb. 2. **Bak voorzien van nok, vondstnr. 550. Schaal 1:4. Tekening: Henk Staal.**

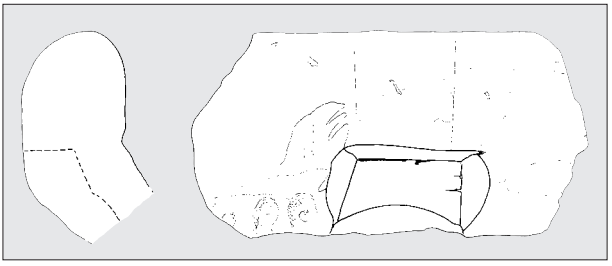

Afb. 3. **Randfragment van een bak met ingesneden greep, vondstnr. 890. Schaal 1:4. Tekening: Henk Staal.**

Afb. 4. **Deksel van roodbakkend aardewerk, vondstnr. 550. Foto: Jaap Buist.**

Afb. 5. **Op ieder 'asbakje' past een deksel, vondstnr. 550. Foto: Jaap Buist.**

2. De ronde bakjes (vondstnrs. 178 en 812) verschillen in hun vormkenmerken teveel van de hier besproken groep. Daarnaast hebben de vierkante bakjes (vondstnrs. 550 en 984) vermoedelijk ook een andere functie gehad.

Hoewel van de deksels het grootste fragment slechts een kwart van het origineel beslaat, kunnen aan de gevonden exemplaren wel de nodige gegevens worden ontleend. De deksels hebben een rond formaat en zijn voorzien van een forse knop in het midden (afb. 4). De dikte is vrij aanzienlijk, veelal tussen de 1,5 en 2,5 cm. De diameter bedraagt tussen de 18 en 28 cm. De combinatie van deze gegevens levert een zwaar gebruiksvoorwerp op, dat zeer goed lijkt te passen bij de boven beschreven bakken (afb. 5). Bovendien vertoont ook het baksel veel gelijkenis.

Afb. 6. Bak met stempelversiering van De Hunze. Foto: Jaap Buist.

Verspreiding op de opgraving

De herkomst van de bakken op het opgravingsterrein levert een vrij evenwichtige verdeling op tussen het zuidelijke deel (twaalf stuks) en het 'schansterrein' (dertien stuks). Eén exemplaar is samengesteld uit drie fragmenten, verspreid aangetroffen op beide terreinen[3]. De exemplaren uit het zuidelijke deel zijn afkomstig uit verschillende grondsporen, waaronder de gracht en de bermsloot. Bij het 'schansterrein' zijn de bakken hoofdzakelijk in de gracht gevonden.

Vergelijkbare vondsten

Hoewel nog niet eerder in deze aantallen aangetroffen, zijn vergelijkbare vondsten uit de stad Groningen en de provincie wel bekend. Zo is bij de opgraving van een steenhuis in de wijk De Hunze een groot fragment van een met stempels versierde bak van roodbakkend aardewerk gevonden (afb. 6)[4]. Aan de binnenzijde is deze bak beroet, terwijl dit bij een tweede exemplaar ontbreekt. Voor deze bakken geldt een datering van vierde kwart 13e tot en met eerste kwart 14e eeuw. Aan de rand is mogelijk een nokvormige handgreep bevestigd geweest (zie afb. 2). Eveneens afkomstig van een vroeger steenhuisterrein, namelijk bij de 'Oldenoord' te Toornwerd, is een bakfragment gedecoreerd met zeven verschillende stempels[5]. Dit exemplaar is te dateren vóór of in de 14e eeuw, vóór de ver-

3. De vondstnummers van de drie fragmenten zijn: 1-losse vondst 'schansterrein', 750-bermsloot zuidelijk kasteelterrein en 858-gracht 'schansterrein'.
4. Kortekaas 1994, 79 en afb. IV-16.
5. Kooi 1995, 127-128.

woesting van het steenhuis. Het gaat hier in beide gevallen om een woonstee van de rijkere bovenlaag uit de middeleeuwse samenleving.

Functie

Om inzicht te krijgen in de functie van het voorwerp zijn gebruikssporen een belangrijke aanwijzing, maar ook de vindplaats op én het karakter van het opgravingsterrein kan een duidelijke suggestie voor het gebruik geven.Voor de vondsten van de Zernikelaan zijn kenmerken van de eerste categorie prominent aanwezig, hierop kom ik later terug. Een duidelijke aanwijzing voor het gebruik is niet herleidbaar uit de vindplaatsen, dat wil zeggen de grondsporen, waarin de bakken zijn aangetroffen. Deze bestaan namelijk vooral uit 'dumpplaatsen' als gracht en bermsloot. Omdat het bovenste deel van de podia waarop de drie steenhuizen waren gebouwd reeds verdwenen was, ontbraken in dit terrein echter ook grondsporen die direct te koppelen waren aan het wonen in deze huizen[6]. Over het karakter van dit terrein valt wel wat te zeggen, maar een directe aanwijzing voor het gebruik geeft dat mijns inziens niet. Net als bij de vergelijkbare vondsten is dit complex aan de huidige Zernikelaan de woonstee geweest van een rijkere familie, wonend in een steenhuis.

Bij acht exemplaren zijn aan de binnenzijde roetsporen aangetroffen. Gebruik als doofpot lijkt in dit geval zeer aannemelijk. De dikke bodem en wand van de bak zorgen ervoor dat de warmte van de kooltjes niet doorslaat. Bovendien is ook de helft van de gevonden deksels aan één zijde zwaar beroet, zodat hun dovende functie op een bak vol gloeiende kooltjes evident lijkt (zie afb. 5). De dikte van de deksels zal dit bevorderd hebben. Bij de vergelijkbare vondsten wordt naast dit gebruik ook dat van komfoor genoemd[7]. Maar voor een gebruik als komfoor ontbreken openingen voor de luchttoevoer in de wand[8].

Mogelijk geven ook de stempels op de drie versierde exemplaren een verklaring voor het gebruik van de bakken. De stempels voorzien de bakken van symbolen die een diepere betekenis hadden voor de gebruiker. Maar liefst zes verschillende stempels zijn gebruikt. Ze zijn te herleiden tot drie soorten symbolen, die een betekenis als afweersymboliek hadden[9]. Het wafelmotief staat symbool voor de afweer van kwade invloeden in het algemeen en van vliegen in het bijzonder (afb. 7a). Het werd vooral toegepast op voorwerpen die gebruikt werden bij het bereiden van voedsel. Het radvormige stempel stond symbool voor de zon en de hitte en werd veel aangebracht op voorwerpen die met vuur te maken hadden, zoals braadspithouders (afb. 7a en 7b). Tenslotte is het kruisvormige stempel, dat met drie vormen voorkomt, het symbool voor de maan (afb. 7b en 7c). De gebruikte stempelmotieven zijn zeer gebruikelijk voor voorwerpen, die te maken hebben met vuur. Voor de gebruiker van de bakken zou deze wijze van versieren een bescherming kunnen geven tegen dat vuur en brand. Welk specifiek gebruik deze bakken dan bij de haard hebben gehad, wordt door de stempels niet verklaard.

6. Kortekaas 2001, 16-18 voor het zuidelijk deel. Kortekaas 2003, 24 voor het 'schansterrein'.
7. Kooi noemt voor het exemplaar van de Oldenoord geen specifieke functie, maar schaart hem wel bij de groep komforen of doofpotten, Kooi 1995, 127. Kortekaas noemt alleen het gebruik als 'komfoor', Kortekaas 1994, 79.
8. Voor een vormontwikkeling van latere komforen zie: G. Groeneweg, *Bergen op Zooms aardewerk*. Waalre, 1992, afb. 116.
9. Ruempol en Garthoff-Zwaan 1988, 37-39.

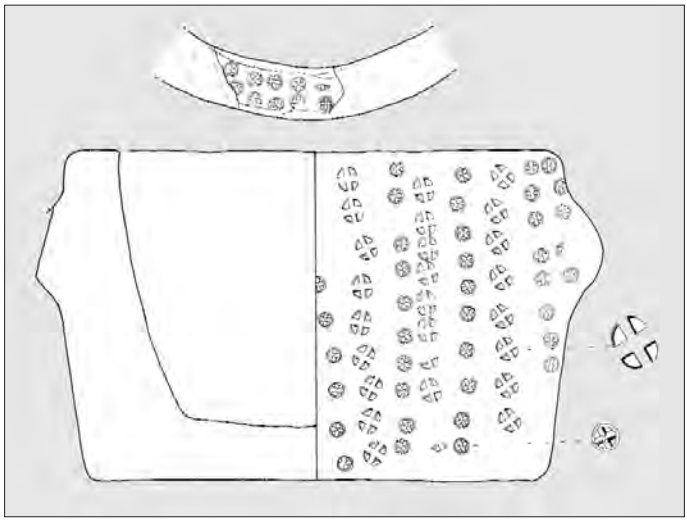

Afb. 7. De toegepaste stempelmotieven op de exemplaren van de Zernikelaan; 7a (linksboven): vondstnr. 635; 7b (rechtsboven): vondstnr. 635; 7c (onder): vondstnr. 550. Foto: Jaap Buist. Tekening: Henk Staal.

Voor achttien exemplaren geldt dat er geen roetsporen of andere gebruikssporen in aangetroffen zijn. Hun functie blijft onduidelijk. Stonden deze bakken in een voorraadkast klaar voor eventueel gebruik? Het grote aantal exemplaren dat op deze locatie is gevonden, is wonderlijk. Door hun forse gewicht zijn de bakken niet makkelijk hanteerbaar en voor een functie als doofpot lijkt één exemplaar per haardplaats voldoende. Hoeveel haarden waren er wel niet in deze steenhuizen?

Conclusie

Vrij algemeen wordt aangenomen dat de herkomst van dit soort bakken de steenbakkerijen zijn, die naast bakstenen ook braadspitopleggers, deksels en kandelaars produceerden[10]. Het lompe karakter van deze bakken leidt ook eerder naar een vervaardiging met eenvoudige middelen dan naar de werkplaats van een pottenbakker. Misschien was op of bij dit uitgebreide steenhuisterrein wel een steenbakkerij aanwezig, waar mede dit soort bakken werd vervaardigd. Zo'n

10. Kooi 1995, 127.

gissing zou ook een verklaring kunnen geven voor de vele schone kloostermoppen, die in de gracht gevonden zijn.

Tot nu toe zijn deze bakken enkel aangetroffen op plaatsen, waar ooit een steenhuis stond. Daarmee lijkt het een voorwerp, dat vooral in het huishouden van de rijke bovenlaag een functie heeft gehad. Welke functie dat is geweest, heb ik deels kunnen verklaren, maar niet alle intrigerende vragen die mij aanspoorden tot het schrijven van dit artikel, kon ik beantwoorden[11]. Mogelijk geeft de bekendheid van deze vondsten wel enige respons voor de functie van deze schone 'asbakken'.

Literatuur

Kooi, P.B., 'Op ieder potje past een deksel' in: *Paleo-Aktueel* 6 (1995), 127-128.

Kortekaas, G.L.G.A , 'Middeleeuwse keramiek en enkele andere vondsten' in: Broekhuizen, P.H. e.a. (red.), *Oudheden onder De Hunze, Archeologische en historisch onderzoek naar een steenhuis en een boerderij onder een Groninger nieuwbouwwijk*. Groningen, 1994, 69-82.

Kortekaas, G.L.G.A., 'Jaarverslag archeologie in 2000' in: *Hervonden Stad* 6 (2001), 4-22.

Kortekaas, G.L.G.A., 'Jaarverslag archeologie in 2002' in: *Hervonden Stad* 8 (2003), 6-32.

Ruempol, A. en M. Garthoff-Zwaan, *Communicerende vaten. Beeldtaal van slibversiering op laat-middeleeuws aardewerk in de Nederlanden*. Rotterdam, 1988 (tentoonstellingscatalogus).

11. Suggesties voor het gebruik zijn van harte welkom bij de auteur. Deze kunnen gestuurd worden naar Stichting Monument & Materiaal, Westerbinnensingel 48, 9718 BV te Groningen.